

PHONG TRÀO
ĐÔNG DU
Ở MIỀN NAM

PHONG TRÀO ĐÔNG DU Ở MIỀN NAM

Bản quyền bài viết © Tạp chí *Xưa và Nay*

Tác phẩm được xuất bản theo thỏa thuận độc quyền giữa Công ty Cổ phần Sách Omega Việt Nam & Tạp chí *Xưa và Nay*

Công ty Cổ phần Sách Omega Việt Nam xuất bản, bìa mềm, tay gấp, 2026

Thiết kế và trình bày: Công ty Cổ phần Sách Omega Việt Nam

Công ty Cổ phần Sách Omega Việt Nam - thành viên của Alpha Publishing Group.

CÔNG TY CP SÁCH OMEGA VIỆT NAM (OMEGA PLUS) thành lập tháng 9/2016 với định hướng xuất bản tri thức nền tảng trong lĩnh vực Khoa học Nhân văn, Khoa học Tự nhiên, Chính trị - Xã hội, Triết học, Nghệ thuật... Đến nay, chúng tôi đã xuất bản gần 500 đầu sách thuộc 7 tủ sách, bao gồm: Kinh điển, Sử Việt, Khoa học, Nhân vật Vĩ đại, Nghệ thuật, Tủ sách Đời người và Tủ sách Y sinh. Thông qua việc xuất bản các ấn phẩm có giá trị, mang hàm lượng tri thức cao, qua các hoạt động nhằm đưa tri thức hữu ích đến cộng đồng, Omega Plus mong muốn đóng góp theo cách riêng vào sự phát triển đang ngày càng mạnh mẽ của xã hội.

Không phần nào thuộc sở hữu của Công ty Cổ phần Sách Omega Việt Nam và được chủ sở hữu nhượng quyền trong xuất bản phẩm này được phép sao chép, lưu trữ trong hệ thống truy xuất hoặc truyền đi dưới bất kỳ hình thức nào hoặc bằng bất kỳ phương tiện nào gồm điện tử, cơ khí, sao chụp, ghi âm hoặc mọi hình thức và phương tiện khác mà không có sự cho phép trước bằng văn bản của Công ty Cổ phần Sách Omega Việt Nam. Chúng tôi luôn mong muốn nhận được những ý kiến đóng góp của quý vị độc giả để sách ngày càng hoàn thiện hơn.

Biên mục trên xuất bản phẩm của Thư viện Quốc gia Việt Nam

Phong trào Đông Du ở miền Nam / Dương Trung Quốc, Đinh Xuân Lâm, Võ Xuân Đàn... - H. : Nxb. Hà Nội ; Công ty Sách Omega Việt Nam, 2026. - 300 tr. ; 24 cm

1. Lịch sử 2. Phong trào Đông Du 3. Miền Nam 4. Việt Nam
959.703 - dc23
HNM0512p-CIP

Góp ý về sách, liên hệ về bản thảo và bản dịch: info@omegaplus.vn

Liên hệ ebooks, hợp tác xuất bản & truyền thông trên sách: truyenthong@omegaplus.vn

Liên hệ dịch vụ bản quyền, xuất bản, ký gửi và phát hành: dichvu@omegaplus.vn

PHONG TRÀO
ĐÔNG DU
Ở MIỀN NAM

Nhiều tác giả

CÁC TÁC GIẢ

Đình Xuân Lâm, Dương Trung Quốc, Võ Xuân Đàn, Nguyễn Hữu Hiếu, Trương Ngọc Tường, Nguyễn Q. Thắng, Trần Văn Rạng, Lê Tương Ứng, Trương Minh Đạt, Lý Thị Mai, Phan Lương Minh, Thông Thanh Khánh, Đinh Kim Phúc, Nguyễn Đức Hòa, Lê Thị Ngọc Dung, Nguyễn Phúc Nghiệp, Nguyễn Thanh Tiến, Phạm Phúc Vinh, Nguyễn Trọng Minh, Việt Chung, Hải Ngọc Thái Nhân Hòa, Phú Văn Hân, Nguyễn Huy Diễm, Nguyễn Khắc Thuận, Hồ Sĩ Hiệp, Nguyễn Hữu Nguyên, Nguyễn Thị Hiền, Nguyễn Đình Tư, Trần Việt Ngạc, Phạm Long Điền, Nguyễn Thanh Thuận.

ĐỘI NGŨ TRIỂN KHAI OMEGA+

Phụ trách chung: Trần Hoài Phương

Phụ trách xuất bản: Hà Thị Kim Ngân

Điều phối xuất bản: Nguyễn Quang Diệu

Phụ trách bản quyền: Kim Ngân, Thiên Hương

Biên tập viên: Nguyễn Thảo - Bảo Khanh

Thiết kế bìa: Hoàng Duy Khánh

Trình bày: Vũ Lê Thư

Thư ký xuất bản: Bùi Huyền

ĐƠN VỊ HỢP TÁC TRUYỀN THÔNG

<https://www.facebook.com/tramdocvn>
website: <http://tramdoc.vn/>

Mục lục

Lời nói đầu	8
Lời giới thiệu.....	10
❖ Trăm năm nhìn lại cuộc Đông du.....	13
<i>Dương Trung Quốc</i>	
❖ Phong trào Đông Du ở miền Nam.....	17
<i>GS. Đinh Xuân Lâm</i>	
❖ Phong trào Đông Du ở Nam kỳ (1905-1909)	23
<i>PGS. Võ Xuân Đàn</i>	
❖ Yếu tố dẫn tới sự hình thành nét riêng của phong trào Đông Du miền Nam.....	34
<i>ThS. Nguyễn Hữu Hiếu</i>	
❖ Trí thức Mỹ Tho và phong trào Minh Tân.....	48
<i>Trương Ngọc Tường</i>	
❖ Các khuôn mặt lớn của phong trào Duy Tân, Đông Du ở Nam kỳ.....	53
<i>Nguyễn Q. Thắng</i>	
❖ Đạo Cao Đài với phong trào Minh Tân và Đông Du.....	68
<i>Trần Văn Rạng</i>	
❖ Lá cờ Quân chủ và ngọn đuốc Tân thư	81
<i>Lê Tương Ưng</i>	
❖ Nguyễn Thân Hiến, nhà cách mạng tiên phong.....	87
<i>Trương Minh Đạt</i>	

❖	Phụ nữ Nam kỳ Lục tỉnh trong phong trào Đông Du	97
	<i>ThS. Lý Thị Mai</i>	
❖	Nguyễn Háo Vĩnh: Chiến sĩ phong trào Đông Du.....	104
	<i>Phan Lương Minh</i>	
❖	Những nhân vật hoạt động Đông du ở Bến Tre.....	118
	<i>Thông Thanh Khánh</i>	
❖	100 năm nhìn lại Duy Tân hội và phong trào Đông Du của Phan Bội Châu	127
	<i>ThS. Đinh Kim Phúc</i>	
❖	Những cống hiến của Gilbert Trần Chánh Chiếu	135
	<i>Nguyễn Đức Hòa</i>	
❖	Tư tưởng phong trào Đông Du và công cuộc phát triển kinh tế - xã hội ở Nam bộ.....	148
	<i>Lê Thị Ngọc Dung</i>	
❖	Phong trào Minh Tân ở Tiền Giang	155
	<i>TS. Nguyễn Phúc Nghiệp</i>	
❖	Phong trào Đông Du ở miền Nam.....	165
	<i>ThS. Nguyễn Thanh Tiến</i>	
❖	Nam kỳ với phong trào Đông Du	174
	<i>ThS. Phạm Phúc Vĩnh - ThS. Nguyễn Trọng Minh</i>	
❖	Trương Duy Toàn - người thư ký đặc biệt của Đức Cường Để.....	181
	<i>Việt Chung</i>	
❖	Phong trào Đông Du hình thành và phát triển từ Trung kỳ đến Bắc kỳ và Nam kỳ.....	187
	<i>Hải Ngọc Thái Nhân Hòa</i>	
❖	Phong trào Đông Du và Nguyễn Quang Diêu.....	197
	<i>TS. Phú Văn Hân</i>	
❖	Nguyễn Quang Diêu - ngòi bút đấu tranh cách mạng tiên phong.....	202
	<i>Nguyễn Huy Diễm</i>	

❖	Gốc tích tổ tiên của Nguyễn An Khương.....	213
	<i>Nguyễn Khắc Thuần</i>	
❖	Đông du - từ Phan Bội Châu nghĩ đến Lỗ Tấn	221
	<i>PGS. Hồ Sĩ Hiệp</i>	
❖	Có hay không “tư tưởng vọng ngoại” và “hạn chế và sai lầm” của các lãnh tụ phong trào Đông Du?.....	228
	<i>TS. Nguyễn Hữu Nguyên</i>	
❖	Phong trào Đông Du - mốc son trong lịch sử đấu tranh chống pháp của nhân dân Nam kỳ	233
	<i>Nguyễn Thị Hiền</i>	
❖	Cường Để - động lực tinh thần thúc đẩy phong trào Đông Du ở Nam bộ	238
	<i>Nguyễn Đình Tư</i>	
❖	Suy nghĩ thêm về phong trào Đông Du ở Nam kỳ.....	242
	<i>Trần Viết Ngọc</i>	
❖	Vai trò Nông cổ Mìn đàm trong phong trào Duy Tân miền Nam.....	247
	<i>Phạm Long Điền</i>	
❖	Đi tìm quãng đời còn lại của Lý Liễu	259
	<i>Phan Lương Minh</i>	
❖	Nhân vật Đông du Cao Lãnh - Đỗ Văn Y (1892-1968).....	265
	<i>ThS. Nguyễn Thanh Thuận</i>	
❖	Phụ lục: 57 Nhân vật tham gia phong trào Đông Du ở miền Nam	273
	<i>Nguyễn Thúc Chuyên</i>	

Lời nói đầu

Phong trào Đông Du đầu thế kỷ XX là một hiện tượng lịch sử đáng chú ý trong tiến trình vận động yêu nước và canh tân của dân tộc Việt Nam. Trong tổng thể phong trào ấy, sự tham gia của các nhân vật ở Nam kỳ thuộc địa đã để lại những dấu ấn riêng về quy mô, cách thức tổ chức và nguồn lực xã hội. Cuốn sách *Phong trào Đông Du ở miền Nam* tập hợp nhiều tham luận và nghiên cứu của các học giả, nhà sử học, nhà nghiên cứu văn hóa, được hình thành trên cơ sở hội thảo khoa học tổ chức tại Cần Thơ năm 2006, tiếp nối các cuộc hội thảo trước đó tại Huế, Vinh và Hà Nội.

Các bài viết trong sách đi sâu phân tích bối cảnh chính trị, kinh tế, xã hội của Nam kỳ đầu thế kỷ XX, làm rõ vai trò của giới sĩ phu, trí thức và doanh nhân trong việc vận động thanh niên xuất dương du học, xây dựng cơ sở kinh tế, báo chí và các tổ chức hỗ trợ phong trào. Từ những tư liệu được khai thác và đối chiếu, các tác giả cho thấy Đông Du ở miền Nam không chỉ là sự hưởng ứng một chủ trương từ bên ngoài, mà còn phản ánh đặc điểm năng động của xã hội Nam kỳ trong điều kiện thuộc địa, với sự chuyển biến đáng chú ý từ khuynh hướng “cầu viện” sang nhấn mạnh “cầu học”, coi tri thức và cải cách là phương diện thiết yếu của công cuộc cứu nước.

Tuy nhiên, như mọi phong trào trong lịch sử, Đông Du ở miền Nam cũng tồn tại những giới hạn khách quan của thời đại. Những thuận lợi ban đầu, những nỗ lực tổ chức và nguồn lực huy động được đã sớm vấp phải sự đàn áp của chính quyền thực dân, dẫn đến sự tan rã của phong trào vào năm 1908. Việc nhìn nhận phong trào vì thế cần

đặt trong mối tương quan với bối cảnh quốc tế, sự thay đổi chính sách của Nhật Bản, chính sách thuộc địa và sự phân hóa nội tại của xã hội Việt Nam lúc bấy giờ. Các tác giả trong sách đã tiếp cận vấn đề từ nhiều góc độ khác nhau, có khi bổ sung, có khi tranh luận, qua đó góp phần làm phong phú thêm nhận thức về một giai đoạn chuyển tiếp quan trọng trong lịch sử Việt Nam cận đại.

Cuốn sách được giới thiệu đến độc giả như một tài liệu tham khảo có giá trị, góp phần cung cấp thêm tư liệu và góc nhìn học thuật về phong trào Đông Du ở miền Nam. Các quan điểm, nhận định trong sách là kết quả nghiên cứu và trách nhiệm học thuật của từng tác giả, được xây dựng trên cơ sở sử liệu và cách tiếp cận của thời điểm nghiên cứu cách đây 20 năm. Việc tái bản cuốn sách trong bối cảnh hiện nay nhằm mở rộng không gian trao đổi học thuật, khuyến khích đối thoại và tiếp tục khai thác tư liệu.

Chúng tôi kỳ vọng rằng, với tinh thần tiếp cận phê phán và đối thoại khoa học, bạn đọc sẽ tìm thấy ở đây những dữ kiện, phân tích và gợi mở hữu ích cho việc nghiên cứu và suy ngẫm về lịch sử Việt Nam đầu thế kỷ XX.

NHÀ XUẤT BẢN HÀ NỘI
TẠP CHÍ XƯA VÀ NAY
CÔNG TY CỔ PHẦN SÁCH OMEGA VIỆT NAM

Lời giới thiệu

Hội thảo “Phong trào Đông Du ở miền Nam” được tổ chức vào đầu năm 2006 tại Cần Thơ, với sự có mặt của các đại biểu ở các tỉnh Nam bộ, gia đình của các chí sĩ tham gia phong trào Đông Du... Hội thảo đã tập hợp được nhiều bài tham luận có giá trị về mặt tư liệu, đây cũng là cơ sở để giúp cho các nhà nghiên cứu có những nhận định, đánh giá xác thực về hoạt động của phong trào Đông Du ở miền Nam mà trước đây sử sách đề cập rất sơ sài... Hội thảo cũng đã tập trung làm rõ được hành trạng và tôn vinh các chí sĩ trọng yếu của phong trào như: Nguyễn Thân Hiến, Gilbert Trần Chánh Chiêu, Trương Duy Toản, Nguyễn Háo Vĩnh, Lý Liễu, Nguyễn Quang Điều... Đó là những chí sĩ trung kiên của phong trào mà lúc sống cũng như chết đã trở thành bất tử...

Trên cơ sở của cuộc hội thảo, chúng ta có thể tóm lược các mốc sự kiện lịch sử của phong trào đáng chú ý như sau:

- Năm 1905: Phan Bội Châu và Tăng Bạt Hổ sang Nhật, ở Nam kỳ [nay gọi là Nam bộ] ông Trần Chánh Chiêu đã khởi xướng công cuộc Minh Tân. Ông Nguyễn Háo Vĩnh là người đầu tiên được hội Minh Tân cử sang Nhật để học kỹ thuật, đồng thời có dịp tiếp xúc với các bậc chí sĩ Việt Nam ở hải ngoại. Ở trong nước, tại Sài Gòn lúc bấy giờ có Hội Khuyến học Nam kỳ (tầm hoạt động là cả Lục tỉnh do ông Võ Văn Thơm làm Hội trưởng). Mục đích của Hội là tạo điều kiện để chuẩn bị các chí sĩ Đông du về hoạt động.

- Năm 1907: Nguyễn Thân Hiến lập Khuyến du Học hội. Ngay đợt đầu sang Nhật có các ông Đỗ Văn Y, Lưu Quang Bật, Lê Văn Sao, Hoàng Hưng, Thiệu Trưng, và hai thiếu niên là Lý Liễu và Nguyễn Truyện. Đầu năm 1907 có khoảng 75 người xuất dương sang Nhật đến năm 1908 lên đến hàng trăm người.
- Năm 1906-1907: trên tờ *Nông cổ Mìn đàm*, Trần Chánh Chiếu đăng công khai các chủ trương của nhóm Minh Tân, kêu gọi nghiệp chủ, hương chủ, làng tổng gia nhập hội Minh Tân. Cuộc vận động đã trở thành phong trào rộng lớn cả Lục tỉnh lúc bấy giờ.
- Năm 1907: báo *Lục tỉnh Tân văn* chính thức ra đời tại Sài Gòn. Đây là tờ báo đối lập với chính quyền Pháp, công khai kêu gọi giới công thương đoàn kết chống lại mại bản Hoa kiều, ủng hộ phong trào Đông Du. Ngày 15-11, khai trương khách sạn Nam Trung (Sài Gòn). Đây là cơ sở kinh tài của phong trào Minh Tân cùng với Minh Tân khách sạn (Mỹ Tho) là nơi gặp gỡ hội họp của những người yêu nước thuộc nhiều thành phần từ trí thức đến địa chủ doanh nhân trong đó có những gương mặt nổi bật như: Nguyễn An Khương, Huỳnh Đình Điển, Đặng Thúc Liêng, Phan Quốc Cang (thầy đồ Thượng Tân Thị), Lê Quang Nhơn...
- Năm 1908: hai phái viên của Phan Bội Châu là Hoàng Quang Thành và Đặng Bình Thành chuyển tiền quyên góp của đồng bào Nam kỳ cho du học sinh ở Nhật bị bại lộ. Phan Bội Châu và Cường Để bị Nhật trục xuất. Tháng 10-1908 Gilbert Trần Chánh Chiếu cùng một số chí sĩ trung kiên của phong trào Đông Du ở miền Nam bị bắt, một số bị truy tố, nhưng sau đó do áp lực từ nhiều phía nên được thả tự do.
- Năm 1913: Cường Để gặp Nguyễn Quang Diêu, Đinh Hữu Thuật tại Long Xuyên (An Giang) để chuẩn bị sang

Trung Quốc mua vũ khí, nhưng công việc chưa hoàn thành thì bị bắt ở Hương Cảng. Phong trào Đông Du ở miền Nam thật sự chấm dứt.

Bước đầu để giúp cho bạn đọc hiểu rõ hơn về phong trào Đông Du ở miền Nam. Tạp chí *Xưa & Nay* đã tổ chức xuất bản sách *Phong trào Đông Du ở miền Nam*, mong rằng trong tương lai sẽ có nhiều công trình nghiên cứu về phong trào Đông Du miền Nam đầy đủ hơn đóng góp cho lịch sử hình thành và phát triển vùng đất Nam bộ.

BAN BIÊN SOẠN

Trăm năm nhìn lại cuộc Đông du

DƯƠNG TRUNG QUỐC

Hội thảo khoa học *Phong trào Đông Du ở miền Nam* là cuộc hội thảo lần thứ tư nhân kỷ niệm 100 năm phong trào này. Các cuộc hội thảo trước đã được tổ chức tại Hà Nội, Nghệ An và Huế. Với cuộc hội thảo ở Cần Thơ, lần đầu tiên các nhà sử học bàn về chủ đề tập trung vào vùng đất Lục tỉnh xưa.

Đông Du, một phong trào vận động cách mạng hình thành vào đầu thế kỷ XX, do các sĩ phu yêu nước mà linh hồn là Phan Bội Châu khởi xướng, nhằm đưa một thế hệ những người Việt Nam trẻ tuổi vượt biển ra nước ngoài du học, đặc biệt là sang Nhật để học hỏi tấm gương tự cường của nước Nhật và hy vọng dựa vào nước Nhật mưu cầu thoát khỏi ách thống trị thực dân và tự lập tự cường. Ai cũng thừa nhận rằng số học sinh du học đông nhất là từ Nam kỳ.

Số học sinh Nam kỳ luôn chiếm phân nửa, bằng số học sinh ở Bắc và Trung kỳ cộng lại, tất cả chừng 200 người. Các nhà nghiên cứu cũng xác nhận rằng xuất xứ của phong trào là từ miền Bắc và miền Trung. Còn Nam kỳ tham gia muộn hơn và sự tham gia của Nam kỳ dường như đã tạo ra một bước phát triển mới cho phong trào này.

Nam kỳ vào đầu thế kỷ XX trong ý đồ chia để trị của thực dân đã bị tách ra khỏi cơ thể của nước Việt Nam. Nó được áp dụng chế độ trực trị là thuộc địa, một phần “lãnh thổ hải ngoại của nước Pháp”.

Cuộc Đông du bắt đầu từ Bắc và Trung kỳ lan dần vào phía Nam. Cho đến khi gặp Tiểu La Nguyễn Thành, một yếu nhân của phong trào

Duy Tân ở Quảng Nam, Phan Bội Châu đã nhận được một lời tư vấn quý báu: “*Sự nghiệp cứu nước cần nhất là nhân tâm... có nhân tâm thì có tiền bạc. Về tiền bạc thì Nam kỳ là một tiềm năng*”. Từ Nhật Bản, Phan Bội Châu viết những áng văn thống thiết:

*Thương ôi Lục tỉnh Nam kỳ
Ngàn năm cơ nghiệp còn gì hay không?
Mịt mù một giải non sông
Hỡi ai? Ai có đau lòng chẳng ai...
(Ai cáo Nam kỳ phụ lão thư)*

Tiếng gọi cứu nước vượt qua những giới hạn ngăn cách của thực dân và nhanh chóng nhận được sự hưởng ứng ở Nam kỳ và phong trào Đông Du nhanh chóng khai thác được nguồn lực to lớn và những phương thức tham gia rất phong phú. Gilbert Trần Chánh Chiêu không chỉ tự thân qua Hồng Kông đưa người con của mình đang theo học tại đó sang Nhật giao phó cho phong trào mà khi trở về ông còn góp một phần gia sản làm tài chính cho phong trào, đồng thời còn sử dụng những tờ báo mà ông làm chủ bút như *Nông cổ Mãn đàm* hay *Lục tỉnh Tân văn* để ngấm cổ vũ Đông du. Nguyễn Thân Hiến, một điền chủ ở Hà Tiên lên lập nghiệp ở Cần Thơ, là người chủ trương lập “Khuyến du Học hội” và tự thân cùng con em xuất dương tiếp tục hoạt động cho đến khi bị thực dân bắt thì ông tuyệt thực mà chết. Huỳnh Đình Điển quê ở Gò Công, chủ nhiều bất động sản ở Sài Gòn và Mỹ Tho ngoài việc lập Nam Trung khách sạn, rồi Minh Tân khách sạn làm kinh tế giúp lập phong trào còn dùng tài nghệ của một nghệ sĩ đàn ca tài tử phát triển dòng âm nhạc truyền thống này cổ vũ phong trào yêu nước; rồi Nguyễn An Khương và những đồng chí lập Chiêu Nam Lâu làm cơ sở kinh doanh đồng thời tài trợ cho con em Nam kỳ du học...

Có thể nói phong trào Đông Du khi vào đến Nam kỳ nó đã tìm thấy nguồn lực của một xứ sở năng động. Sau này khi viết lại những hoạt động sôi nổi của phong trào Đông Du, Phan Bội Châu luôn nhấn mạnh đến tính cách nghĩa hiệp, trọng nghĩa khinh tài của dân Nam bộ,

Phan nhận rằng: *“Mỗi lần thống kê tiền bạc ở trong nước gửi ra thấy nhiều nhất là Nam kỳ... hiện thời lưu học sinh ở Nam kỳ đông hơn nên hậu viện trông vào Nam kỳ là vậy”*.

Cũng phải nói thêm rằng dân Nam kỳ hồi đó tính khí ưa phiêu lưu, nhiều nhà có cửa, đường giao thông lại thuận tiện nên cũng sớm bước ra ngoài với thiên hạ. Gương ông Trương Vĩnh Ký đi tiên phong là vậy. Cho nên trước khi có phong trào Đông Du, nhiều con em Nam kỳ đã được gửi sang Tàu, sang Tây học tập. Phong trào Đông Du thổi vào một luồng không khí mới gắn việc du học với mục tiêu vì nước. Ngược lại, sự đóng góp của phong trào ở Nam kỳ mang lại luồng sinh khí mới. Nếu con em ngoài Bắc tham gia Đông du phần lớn xuất thân từ thế hệ những gia đình dòng dõi chống Pháp, coi Đông du trước hết là phương cách để “cầu viện” từ bên ngoài, thì ở Nam kỳ, phần lớn lại là con em những nhà khá giả thậm chí còn vào làng Tây lấy mục tiêu hàng đầu là cầu học. Từ cầu viện đến cầu học là một bước phát triển, nó gắn kết được tư tưởng của cả hai dòng yêu nước đương thời của Phan Bội Châu nặng về bạo động và Phan Châu Trinh nặng về cải cách...

Do vậy mà sau khi bị thực dân Pháp câu kết với đế quốc Nhật quay ra đàn áp dữ dội, trục xuất các chiến sĩ Đông du ra khỏi xứ sở một thời được hy vọng nhờ cậy ở sự “đồng chủng, đồng văn”, thì phong trào xuất dương du học, đặc biệt ở Nam kỳ vẫn không hề chấm dứt. Kể từ đó, cuộc Đông du không chỉ mang ý nghĩa địa lý là hướng về nước Nhật mà còn rộng lớn hơn.

Có thể nói rằng vào đầu thế kỷ XX, dân tộc Việt Nam đã tiến hành cuộc hội nhập thứ nhất vào một thế giới ngoài Trung Hoa, trong điều kiện đất nước bị phương Tây đô hộ. Thất bại của cuộc Đông du qua Nhật Bản đã mở ra cuộc “hậu Đông du ở Trung và Bắc” rời Nhật hướng về Trung Hoa mưu bạo loạn và gặp sự bế tắc, thì dòng Đông du ở miền Nam vẫn tiếp tục hướng tới chân trời rộng mở hơn rất nhiều. Những Phan Châu Trinh, Nguyễn An Ninh, Phan Văn Trường... từ Nam kỳ sang đến châu Âu tìm kiếm giá trị của nền dân chủ phương Tây. Và ngay Nguyễn Tất Thành cũng tiếp bước xuất dương nhờ vào

sự tài trợ của một trong những cơ sở kinh tế của phong trào Đông Du và Minh Tân của Nam kỳ là Công ty nước mắm Liên Thành (cũng là cơ sở tài chính giúp trường Dục Thanh, Phan Thiết)... để rồi đi tới những chân trời rộng lớn hơn lớp cha anh... để rồi trở thành nhà cách mạng hàng đầu thế kỷ XX: Nguyễn Ái Quốc.

Một thế kỷ sau nhìn lại, vào thời điểm dân tộc Việt Nam đang bước tiếp vào cuộc hội nhập rộng lớn toàn cầu, với vị thế của một quốc gia độc lập và đang tìm tòi con đường Đổi mới (cũng đồng nghĩa với Duy Tân) để phát triển. Bài học Đông du năm xưa lại trở nên gần gũi với ý nghĩa phải biết từ bỏ tư tưởng “câu viện” để vươn tới tư tưởng “câu học” mới mong giữ được vị thế của một quốc gia tự chủ và phát triển.